

- 52 Ide pedig a hutter hatásra 1930-as években Lichtensteinben Eberhardt Arnold által alapított Bruderhof, amelynek célja, nem elhagyni, nem felfogatni, hanem megtalálni a radikális rekonstrukció bázisát vallásos alapon. 1935-ben a csoport Angliába, majd 1940-ben 350 fővel Paraguayba települ.
- 53 Bár e tanulmány tárgyköréhez nem tartoznak a neoprotestáns egyházak és mozgalmak, megemlítem, hogy ez igen jellemző a magyar Hit Gyülekezetére.
- 54 Ezek közé B. Wilson az ÚVM-ak előtti teozófián, és Christian Sciencen-n kívül a szcientológiát is besorolja. I.m. uo.
- 55 *Barker, Eileen*: But Who's going to win? National and minority religions in post-communist Society. = *New Religions Phenomena in Central and Eastern Europe*. (Eds. I. Borowik—G. Bahinski). Kraków, Zakład Wydawczy Nomos, 1997. 33—62. p.
- 56 Nagyon ritkán: elsősorban a sátánisták miatt.
- 57 Bővebben *Lugosi* i.m. 192—201. p.
- 58 Vezetők által 30—40 000-re is becsült.
- 59 Azt hiszik, hogy Istent saját szavával meg lehet fogni, befolyásolni, hogy adjon bőséget, boldogságot. *Papp Ferenc*: Kultuszfigyelő hálózat. Bp., 1998. Kézirat 1—8. p.
- 60 Mivel több mozgalom engedi a kettős tagságot, más mozgalmak esetében pedig elég jelentős a félig tag, félig kliens, félig tag, félig szimpatizáns státus, lehetséges ennek duplájával is számolni.
- 61 Egy angolul beszélő nemzetközi kolónia és többségében magyar nyelvű holdudvara.
- 62 Tagjai többsége huszonéves diák és fiatal szellemi foglalkozású.
- 63 Még egy „közbülső” adat: 700 magyar szcientológus vett részt önköltségen egy vallásszabadságról szóló felvonuláson Berlinben.
- 64 *Farkas Attila Márton*: Buddhizmus Magyarországon avagy: az alternatív vallásosság egy típusának anatómiája. Bp. 1997. Kézirat 65—90. p.
- 65 *Kamarás István*: Krisnások Magyarországon. BNp. Iskolakultúra, 1998. 103—106. p.
- 66 Például a hagyományos egyházakhoz való viszonyuk vagy politikai orientációjuk alapján. Mind a buddhisták, mind a Hit Gyülekezetének tagjai egyértelműen az SZDSZ-t oldalán állnak, mert a rendszerváltás előtt a későbbi SZDSZ alapját képező „demokratikus ellenzék” védelmébe vette őket.
- 67 *Kamarás István*: Új vallási mozgalmak és a katolikus egyház. Bp. 1998. Kézirat. 5—18. p.
- 68 Az egyik jóga-klub hívja meg és lépteti föl az első külföldről érkező krisnást 1976-ban. *Kamarás* i.m. 48—52. p.
- 69 *Farkas Attila Márton*: Poszthippi vallásosság későantik tanulságokkal. = *Iskolakultúra*, 1998. 6—7. sz. 57—68. p.
- 70 uo. 65. p.

Máté-Tóth András

Vallástudományok és felsőoktatás

Vallástudomány

Definíció

A vallástudomány tárgyának meghatározása a különböző történeti periódusok szerint körvonalazódik. Egyik oldalról a vallástörténeti avagy vallásfilozófiai, másik oldalról a komparatiztikai avagy tapasztalati (pszichológia, szociológia) megközelítés erőterében *problematicizálódik* az első látásra könnyedén megjelölhető tárgy: a vallás. A vallás fogalma önmagában is nehezen határozható meg, akár az elméleti kísérletezésekre gondolunk (szubsztanciális vallásfogalom), akár az áttekinthetetlenül sok konkrét vallásra és a végső soron teljes mértékben közölhetetlen vallási élmé-

nyekre (funkcionális vallásfogalom). Olyan tudományról van szó, melynek tárgya a vallás. Ezen túl szükséges néhány pontosítás. Kezdjük mindjárt azzal, hogy a vallás — éppen a vallástudományi vizsgálódások alapján is állítható — nem létezik. Konkrét vallásokról beszélhetünk, többes számban, ha a nyelv tűrné: csak és mindig. A vallás, vallásosság fogalma a vallástudomány ágai szerint sokféle lehet: akár történetileg tekintjük, akár fogalmilag, akár társadalmi megjelenésében. Már látjuk, hogy megbízható statisztikai adatok szintjén nem is tudni, hányféle vallás van. Talán azt sem tud(hat)juk, hogy ezek melyike valódi és melyike nem. A vallások nem mérhetőek egymáshoz, csak önmagukhoz, ami a monoteista vallások kultúrkörében nem könnyű vállalkozás.

Joachim Wach a vallástudománynak két fő ágát különböztette meg: vallástörténetet és szisztematikus vallástudományt. Az első a hosszanti irányú vizsgálódás, a második a keresztirányú. Az első a vallásokon belül marad, a második a vallások között von párhuzamokat és mutat fel különbségeket. „Ami a vallástudomány tárgya, az a vallás személye” írja Schmitz. Talán a leglényegesebb különbség a megközelítésben található, elsősorban nem is a módszert, hanem az alapállást illetően. A vallástudományban kialakuló konszenzus szerint (Husserl „dologra” mutató felszólítását is követve) a vallások öndefiníciójának biztosításával és reflektálásával léphetünk be a vallások méltó tudományos vizsgálódásának csarnokaiba.

Detlef Pollack négy kritériumot állít fel a vallásdefiníció számára³. Az első a fogalom *tágassága*, hogy a nagy történeti vallások mellett az új (pszeudo)vallási jelenségek is leírhatók legyenek vele (pl. asztrológia, New Age, okkultizmus); másodsorban *hangolja össze* a vallásokról szerezhető „külső” és az általuk képviselt „belső” szemléletet, ami azt jelenti egyszerre legyen kritikus és tegye lehetővé, hogy a vallások elkötelezettjei felismerjék benne saját látásukat; harmadszor *tartson egyensúlyt a vallás elkötelezettség és a tudományos semlegesség között*; végül a meghatározás legyen *problémaérzékeny*, vagyis az elméleti alapokból kiindulva folyamatosan engedje a tapasztalat kritikáját.⁴

Mielőtt emlékeztetnénk az önálló vallástudományi diszciplína felsőoktatásbeli történetének kezdeteire, legalább egy bekezdés erejéig illendő Friedrich Schleiermacher (1768–1834) vallásfogalommal kapcsolatos úttörő munkásságára utalni. Elődeitől és kortársaitól eltérően már nem a sokféle vallásban meglévő közös lényegyet próbálta elvont fogalmakkal megragadni, hanem ezek leírására és osztályozására törekedett.⁵ Mindenféle vallás szerinte abban közös, hogy a mindenséget szemléli. „A mindenség folyamatosan tevékenykedik, és minden pillanatban megnyilatkozik számunkra. Minden forma, amelyet megjelenít, minden lény, amelynek az élet teljességéből elkülönített létet ad, minden adottság, amelyet gazdag és kiapadhatatlan öléből kibocsát, ugyanannak a tevékenysége irányunkban, és így minden egyesnek mint az egész egy részének, minden határosnak mint a végtelen megjelenítésének elfogadása, ez a vallás.” Burkhard Gladigow szerint Schleiermacher volt az első, aki többek között az imént idézett vallásfogalmának segítségével először teremtett a vallások tanulmányozása számára olyan ismeretelméleti modellt, amelyben a pozitív vallásoknak megvan a maga helye, ugyanakkor a tudományos reflexió tárgya lehetnek.⁶ Érdekes — írja Gladigow —, hogy a berlini egyetem társalapítója a legkevésbé sem gondolt arra, hogy a vallásismeretet, leíró vallástudományt avagy a vallástörténetet önálló tudományágként intézményesítse. Ennek oka alighanem a filozófia iránti feltétlen tiszteletében kereshető, amelyet minden tudomány központjának tekintett. Az első vallástudományi tanszékek megjelenésére még száz évet kellett várnia az egyetemeknek. Schleiermacher szemlélete és műve a vallástudomány mint önálló tudományág számára elsősorban Rudolf Otto művében kamatozott, aki részben továbbfejlesztette, részben kritizálta, részben egyéni olvasatával az ismeretelméleti megközelítés helyett inkább a „teremtményi függőség” tapasztalatáról mondottakat hangsúlyozta elődje művéből.⁷

A vallástudomány atyjának — legalábbis, ami a vallástörténetet illeti — Max Müllert (1823–1900) szokták nevezni.⁸ { a lipcsei egyetemen először görögöt és latint tanult, majd egy idő után áttért a szanszkritra, amit éppen akkor kezdtek ott oktatni. Ezt a nyelvet annyira megszerette, hogy 1845-ben elutazott Párizsba az akkor legnagyobb szanszkrittudóshoz, Eugene Burnoufhoz. A fiatal Müller éhberért munkálkodva elkezdte angolra átültetni és kommentálni a Rig-vedat (tiz könyv több mint ezer himnusszal), majd elsősorban a nyelv, a vallás, a csillagászat, a nyelvészet, a filozófia és a szociológia keletkezésének problémáival foglalkozott. Müllert a szövegcentrikusság miatt tartják a vallástudomány atyjának, aki a vedikus szent szövegekre terelte a tudományos figyelmet, részben elhódítva azt a görög, latin és német összevegek tanulmányozásától.⁹ E hatalmas szöveggözlési munka céljának azt tekintette, hogy lehetővé tegye vele a vallások összehasonlító tanulmányozását („science of comparative religion”). Eme új tudományról vallott nézeteit 1870-ben fejtette ki először egy négyrészes előadásban, melyet Londonban a Royal Institut-ban tartott, s amely 1874-ben Strasbourghban jelent meg „Einleitung in die Vergleichende Religionswissenschaft” címmel.¹⁰ Hatása elsősorban a természetmitoszok tudományos tanulmányozásában érezhető, továbbá kisebb mértékben hatott É. Durkheim vallásszociológiájára.¹¹

Nemzetközi történet

A vallástudomány kezdeteit attól függően helyezhetjük különböző szellemtörténeti korszakokba, hogy milyen megelőző értelmezést adunk e tudománynak. Ha a vallás tárgyának filozófiai igényű tárgyalását tekintjük vallástudománynak, akkor akár a Szókratész előtti korszakba is tehetjük kezdeteit. Ha pedig a vallástudományt mint az egyházi teológia vallástárgyalásának hegemoniája alóli tudományos emancipáció eredményének tartjuk, akkor a felvilágosodás korszakából eredeztethetjük. Günter Kehrert szerint a vallástudomány alapító atyái nem is annyira Helvetius vagy Kant, hanem inkább a felvilágosodást meghaladó Schleiermacher és Schelling.

A vallástudomány történetének vonulatait egyrészt az a feltételezés fémjelzi, hogy minden emberben van egyfajta sensus numinis, amely az egyes vallásokban fejeződik ki. Másrészt az erős filologizálási tendenciák, amelyek főleg a keleti vallások és az antik vallásosság elemzésére tették a hangsúlyt. Ez utóbbi együtt jár a historizmussal, amely máig is a vallástudomány legfőbb feladatát a forrásfeltárásban és –értékelésben látja. Végül az inkább vallásfenomenológiai irányultságú szerzők (G. van der Leeuw, Rudolf Otto) az ember és a szent valóság találkozásának rendszerezett elemzéseivel fókuszáltak a vallástudomány tárgyát.¹²

A vallástudomány mint egyetemi tárgy a 18. sz. végétől van jelen. Az első, aki ilyen tárgyú egyetemi előadásokat hirdetett meg, Christian Flügge göttingeni magántanár volt 1790-ben. Mások szerint már 1775-ben az ugyanott tanító filozófus-professzornak (Christoph Meiner) is voltak ilyen előadásai.

Az első „Általános vallástörténeti és vallásfilozófiai” tanszékeket állami egyetemeken¹³ Hollandiában állították fel. Itt egy 1876. április 28-án hozott törvény értelmében a leideni, utrechti és groningeni állami egyetemeken működő teológiai karokat független oktatási intézményekké alakították át. Eladdig ezek ugyanis kizárólag a református egyház oktatási igényeit elégítették ki. Az új törvény 1877 októberében lépett életbe. Ugyanebben a hónapban indult az első európai vallástörténeti tanszék Leidenben, melynek első professzora a teológus C.P. Tiele (1830–1902) volt. Vele párhuzamosan Amsterdamban a szintén teológus Pierre D. Chantepie de la Saussaye (1848–1920) kapott tanszéket. Franciaországban a College de France állította fel az első vallástörténeti tanszéket 1879-ben, rá egy évre pedig az Institut Catholique Párizsban. A nagy áttörést azonban az jelentette, hogy 1886-ban az École Pratique des Hautes Études keretén belül „Section des Sciences Religieuses” indult.¹⁴ Ezáltal a Sorbonne vallástudományi intézetet kapott, amelyhez hozzácsatolták a régi teo-

lógiai kart.¹⁵ E folyamatot az oktatás szabadságáról 1875-ben hozott törvény tette lehetővé, amely számos más korabeli intézkedéshez hasonlóan az antiklerikalizmus jegyében fogant. Az állam és az egyház törvényi szétválasztását követően Párizsban 1905-ben megszüntették a teológiai karokat az állami egyetemeken. Elzász–Lotaringia visszacsatolását követően azonban Strasbourghban nem így jártak el, hanem a két teológiai kar az állami egyetem keretében maradt. Mindkettőn máig is működik az akkor felállított általános vallástudományi tanszék. *Angliában* egyetemen kezdődött a 19. században vallástudományi oktatás elsősorban „comparative religion” néven (Manchester, Oxford, London, Leeds). Lanchesterben pedig 1967-ben intézetet állítanak fel a vallástörténet oktatása céljából. *Németországra* elsősorban az jellemző, hogy a protestáns és katolikus teológiai karok az állami egyetemek szerves részei. Ugyanakkor más teológiai vagy bölcsész tanszékek és diszciplínák mentén szinte minden német egyetem valamelyik karán jelen van a vallástudomány egyik–másik ága.

Ahelyett, hogy a vallástudományok egyetemi képviselőinek európai történetét tovább kísérenénk, nagy időbeli ugrással a jelen helyzetre jellemző néhány típust érdemes felemlíteni. Általánosságban mondható, hogy az európai országok mindegyikének több egyetemén létezik valamely vallástudományból szak és szaktanszék is. A tudományterületeket illetően az inkább hagyományos vallástörténeti, illetve összehasonlító vallástörténeti tanszékek jól megkülönböztethetőek a vallásfilozófiai, vallásszociológiai, illetve vallási néprajzi tanszékektől. Elhelyezkedésüket tekintve az egyik típus az állami egyetemeken, de a hittudományon kívül működő vallástudomány, másik — ami csupán Németországban és Ausztriában jelent többséget — a katolikus vagy protestáns karokon elhelyezkedő vallástudományi tanszék. Egy további lényeges megkülönböztetési szempont a monoteista és a keleti vallások közötti. Számos egyetemen az orientalisták vannak a vallástudomány előterében, másutt inkább a monoteista vallásokkal kapcsolatos tudományágak hangsúlyosabbak. Bármilyen sok tudományelméleti és módszertani problémát vethet is fel a vallástudomány, az egyetemeken való szerves és általános jelenlétének gyakorlata azt mutatja, hogy a tudományos világ ettől függetlenül az állami egyetemeket tekinti a vallástudományok megfelelő helyének.

Hazai történet

A nemzetközi történethez hasonlóan, hazánkban is elsősorban a teológia, az egyházi tudományosság kereteiből bújtt elő a vallástudomány, s fordult a nyelvészet mezsgyéjén a keleti vallások felé. A teológián belül művelt vallásfilozófiának pedig egyik, a XIX. században különösen nagy hangsúlyt kapott¹⁶ ága az apologetika¹⁷ volt, amely a keresztény vallás alapigazságait a tiszta ész fényénél taglalta.

Max Müller munkásságát figyelemmel kísérték a kortárs tudósok, műveit a nyelvész *Simonyi Zsigmond* fordította magyarra.¹⁸ A magyar Max Müllernek talán *Goldziher Ignác* (1850–1921) nevezhetjük, aki elsősorban az arab világban kutatta az iszlámot és publikált róla számos értékes tanulmányt. Goldziher filozófus volt s a budapesti izraelita közösségek titkára. Az újonnan keletkező összehasonlító vallástudományra egy összefoglaló tanulmánnyal irányította a magyar olvasók figyelmét.¹⁹ Néhány évvel később *Karácson Imre* foglalta össze ugyanezt a nemzetközi történetet a Magyar Sion hasábjain egy többrészes tanulmányban.²⁰ Fontos megemlíteni a katolikus *Zubriczky Aladárt*, aki 1903-ban ökeresztény irodalomtörténetből habilitált a budapesti Hittudományi Egyetemen, ahol 1906-tól az alapvető hittan nyilvános rendes tanára lett és a korhoz viszonyítva haladó szemlélettel taglalta a keresztény vallás és más világvallások viszonyát²¹, másrészt pedig a magyar vallási, egyházi viszonyok statisztikai adatait²². *Zubriczky* kortársa volt a valláslélektannal foglalkozó *Wiedermann Károly*²³, aki az esztergomi érseki papnevelő intézetben tanított. Kis könyvében a vallás filozófiai fogalma és lelki betegségek rövid áttekintése

után a modernizmus cáfolataként a vallási átélést hangsúlyozza, ami megelőzi, de nem helyettesíti az értelem fényét.

E katolikus szerzők a „világi vallástudomány oktatást”²⁴ nem pártolták. Az általános álláspontot Zubriczky véleménye jellemzi, aki túlzásnak minősíti Troeltsch „mindenféle kívánatos vallástörténeti tanszékek felállítása, mert egyéb tárgyak keretében ezen vonatkozásoknak alapos megbeszélése majdnem lehetetlen”²⁵. Ugyanakkor arról is beszámol, hogy a vallástudománnyal szembeni kezdeti katolikus tartózkodást a századfordulóra felváltotta a katolikus hittudósok elfogulatlan vallástudományi érdeklődése.²⁶

E tudomány magyarországi történetének megírása még várat magára. Annyit azonban talán felvillanthatott a kezdetekről²⁷ szóló e néhány bekezdés, hogy a magyar tudományos élet akkoriban nem maradt el a nemzetközi vérkeringéstől és a vallástudomány hazánkban is hasonló pontokon és hangsúlyokkal indult meg, mint Hollandiában vagy Franciaországban. Az utóbbi két évtizedben megjelenő értékes alpművek fontos lendítői lehetnek a vallástudomány magyar művelőinek.²⁸

Egy mai kísérlet: Vallástudományi Szakkollégium

A fenti tudománytörténetől is ihletve Szegeden²⁹ négy éve egy kísérlet kezdődött, melynek újszerűsége miatt olyan intézményi nevet adtunk, ami nem utal egyetlen meglévő egyetemi intézményre sem: *Vallástudományi Szakkollégium*.³⁰ A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola hallgatóinak négy féléven át, heti 2x2 órás terheléssel négy vallástudományi tárgyban nyújtottunk bevezetőt: *vallásfilozófia, -szociológia, -lélektan és -történet* (világvallások). Tartalmilag minden tárgyban a legalapvetőbb fogalmakat magyaráztuk el, bemutattuk a diszciplína néhány fontos képviselőjét. Az utolsó előadásokon pedig megkíséreltük az ismeretek relevanciáját a mai kulturális és társadalmi helyzetre nézve felmutatni.³¹ Minden egyes tárgynak felkértük egy-egy hazai vagy nemzetközi szaktekintélyét arra, hogy segítsen megrajzolni azt a témakört és követelményi szintet.³²

A Vallástudományi Szakkollégium tapasztalataira alapozva 1996 októberétől a német Stifterverband anyagi támogatása és a JATE BTK befogadókészsége alapján megalakult az *Alkalmazott Vallástudományi Kutatócsoport*, amelynek feladata, hogy tovább folytassa a Szakkollégium munkáját és előkészítse a vallástudomány szak akkreditációját. Az eltelt két év alatt tovább erősödött a hallgatói igény. Az 1996/97-es tanév második félévében közvéleménykutatást végeztünk a kurzusainkat felvevő mintegy 550 hallgató között.³³ Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen indítékok vezérlik a különböző szakos és különböző karhoz tartozó hallgatókat a több-kevesebb vallástudományi óra felvételére. Másodsorban pedig arra, hogy ez a hallgatói kör a későbbiekben milyen szintű önálló vallástudományi képzésre tartana igényt.

A kutatásból kiderült, hogy a hallgatók elsősorban általános műveltségük és saját szakjuk igényesebb művelése érdekében jelentkeztek vallástudományi kurzusra. Arra is kíváncsiak voltunk, hogy mennyien érzik a vallási műveltséget az értelmiségi műveltség fontos részének. Akik magukat nem tartják vallásosnak, azoknak a 89,3%-a, a meggyőződéses ateistáknak pedig a 90,4%-a véli úgy, hogy az általános műveltséghez vallási ismeretek szükségesek. Fontos volt számunkra tudni, hogy milyen összefüggés mutatható ki a vallástudományi kurzusokat felvevő hallgatók vallási háttere, meggyőződése és a kurzusok tartalma között. Meggyőzően kimutatható, hogy minden vallásossági komponens (vallásos neveltetés, hittanra, illetve templomba járás stb.) negatív összefüggést mutat a több vallástudományi órai-génnnyel. Minél vallásosabb a hallgató, annál kevésbé akar több vallástudományi órát. Legerősebb a negatív összefüggés azoknál, akik gyakorolják a vallásukat, erős

nál, akik magukat az egyház tanítása szerint tartják vallásosnak és azoknál, akik gyermekkorukban rendszeres templomba járók voltak. Gyenge negatív összefüggést mutat a vallási neveltetés és a gyermekkori hittanra járás változója.

Külön fontosságot tulajdonítottunk annak a kérdésnek, hogy a teológiai és a vallástudományi órák a hallgatók számára milyen tartalmi és szemléleti viszonyban vannak egymással. (A 426 megválaszolt kérdőívből 20-at a Szegedi Hittudományi Főiskola hallgatói töltöttek ki.) Az eredmények szerint a hallgatók döntő többsége úgy ítélte, hogy a vallástudományi órák kiegészítik a teológiai órákon tanultakat. S csak két olyan hallgató volt, aki úgy érezte, hogy vallásos meggyőződését befolyásolták a vallástudományi órák. Rajtuk kívül mindenki más éppen ellenkezőleg a vallástudományi órák felekezettől és vallási meggyőződéstől való függetlenségét, továbbá tudományos és tematikai igényességét emelte ki pozitívként.

A hallgatók megoszlását tekintve megfigyelhettük, hogy a témák iránt a legkülönbözőbb szakpárosítású hallgatók érdeklődnek. Semmilyen rendszert ebben megállapítani nem tudtunk. A négy félév elvégzése után betétlapot kapnak diplomájukba, ami ugyan nem jogosít fel a nem létező tantárgy oktatására, de úgy véljük, hogy az álláskeresőknél a bemutatkozók többletként fel tudják mutatni. A szak-kollégium minden órája nyitott, s nem csak azok járhattak rá, akik fel is vették ezt a speciális képzést. Az általános és az elkötelezett érdeklődők aránya kb. 7:1. Külön ki kell emelni a szakdolgozat-írási és tdk-munka iránti hajlandóságot.

Mindezek a nemzetközi és hazai tapasztalatok is megerősítették a Bölcsészettudományi Kart abban az elhatározásában, hogy az országban elsőként kísérletet tegyen a vallástudomány szak akkreditálására. A Szegedi Egyetemi Szövetség pedig az elkövetkezendőkben bizonyára meg fogja találni azt a megfelelő szervezeti formát, amelynek keretében a leendő szak megfelelő tudományos és gyakorlati igényességgel kezelhető. Csak remélhető, hogy más felsőoktatási intézmények is megszerezni és fejleszteni fogják vallástudományi képzéseiket. Súlyos diszciplináris adósságát törlesztheti ezzel a magyar felsőoktatás.

Vitapontok

A történelmi jellegű áttekintés és a szegedi tapasztalatok bemutatása után a vallástudomány felsőoktatási jövőjét érintő számunkra eddig leglényegesebbnek tűnő vitapontokat sorjazzuk.

Vallási műveltség

Az első vitapont, hogy mit érthetünk vallási műveltségen. A válaszlehetőségek tágasságát nagyrészt a sokféle vallásfelfogás adja meg. A magyar vallási adatokat tekintve a vallási műveltség alapjának semmiképpen sem tekinthetjük a vallásgyakorlat által szerzett egyházi alapismereteket. Vallásszociológiai felmérések mutatják, hogy még a legnagyobb keresztény ünnepek jelentését és tartalmát sem tudják a fiatalok, s lassan szüleik sem. Nem értik és nem is érthetik a különleges liturgikus nyelvet, amit az egyházak liturgiája használ. A vallási műveltség meghatározásához tehát az egyetemes, illetve magyar kultúra vallási alapelemeinek összességéből kell kiindulni. Ide tartoznak azok a történelmi események és összefüggések, irodalmi és művészeti kincsek, melyekre a vonatkozó középiskolai és általános iskolai tankönyvek egyre jobban kitérnek. Ügyelni kell azonban arra, hogy e retrospektív alapállás kiegészüljön a jelen és a jövő vallási-kulturális viszonyaiból fakadó kihívásokra adott válaszokkal. Néhány példát említve: nem tekinthetjük a „törököt” pusztán ellenségnek, hanem meg kell találni az iszlám hagyományokat, melyek az együttélés idején beoltódtak kultúránkba; nem lehet a magyar népdalokból elhallgatni a zsidó népenei elemeket, dallamokat; nem lehet a döntően katolikus, illetve keresztény

meghatározottság mellett figyelmen kívül hagyni a világ összeszűküléséből eredően egyre inkább jelenlévő vallási sokféleséget; végül nem lehet a humanista-ateista életfelfogást pusztán sötét és gyanús háttérként avagy éppen a tiszta észhez egyedül méltó alapállásként taglalni, hanem fel kell benne ismerni azokat a vallási elemeket, melyekre vonatkoznak vagy amelyekről éppen elfordulnak.

A vallási műveltséghez biztosan hozzátartozónak állíthatjuk a világvallások legfontosabb alapszövegeit, személyiségeit, ünnepeit. Nem állhatunk meg azonban a tárgyi megközelítésnél.

Anima naturaliter religiosa?

Tovább kell haladni az emberi-társadalmi alapfeltételek felé, melyek között a vallások áthagyományozódnak. A fogadó emberről alkotott képünk jelentősen befolyásolja a vallási vonatkozásról vallott felfogást. Az „ember természeténél fogva vallási lény”³⁴ állítást attól függően fogadjuk vagy utasítjuk el, hogy mit értünk vallásosságon. Ha a világ egészének kultúráját tekintjük, akkor kevesen vitatják ezt a tételt, mert benne az ember nyitottságát, megválaszolatlan kérdései és vágyai titok-válaszának befogadóképességét látják. Az emberről alkotott képet azonban az elmúlt két évszázad filozófiatörténete jelentősen finomította itt Európában, ami miatt e tétel nem vallásellenes-ateista kiindulásból is tagadhatóvá válik.

Az ún. liberális, a személyiségi és emberi jogokat hangsúlyozó álláspont ezt a vallás magánszférába utalásával oldja meg. Témánkat illetően ez azt jelenti, hogy a vallási kérdéseket a személyes meggyőződéstől függetlenül „szárazon, a partról nézve” kell taglalni. Ha ellenben megfontoljuk, hogy az ún. vallási kérdések a legmélyebb emberi kérdésekkel sokszor azonosak (pl. az eredet és a jövő kérdései, az élet értelmének, a boldogság vágyának, az erkölcsi törvények feltétlen kötelező erejének forrása stb.), akkor elveszítjük e kényelmesen „száraz” terepünket.

Az ember alapvető vallási vonatkozásainak igenlése ugyanakkor nem jelent alapot arra, hogy ezzel az egyházak illetékességét minden vallási ismeretátadásra vonatkozóan kiterjesszük.

Vallástudomány és/vagy teológia

A vallástudomány a teológiai fakultásokból kiválva, illetve Franciaországban egyenesen ezekkel szemben indult útjára. Számos jeles külföldi és magyar képviselője teológusból, sőt papból vált vallástudóssá, s élvezte a szabadabb tudományosság lehetőségeit, nem ritkán élesebb kifejezésekkel is illetve a tudományos munkát akadályozó „egyházi túlhatalmat”³⁵. A vallástudomány a teológiából „nőtt ki”, s az utóbbi évtizedekben annak fiatal, de méltó partnerévé vált. Mára már világosan elkülönítheti magát a teológiától. Az alábbi összehasonlítással³⁶ a különbségeken túl az együttműködés dimenzióira is figyelhetünk.

E táblázatban egyértelműen a két tudománycsoport szétválasztása állt előtérben. Ugyanúgy fontos azonban szoros összetartozásukra is kitérni. A vallástudományok a teológiából emancipálódtak, ami eredetük értékelését és tudatosítását követeli

	Teológia	Vallástudomány
<i>Tárgy</i>	Isten	vallások
<i>Módszer</i>	kinyilatkoztatás axiómáiból tudományos következtetések	vallási jelenségek leírása és rendszerezése
<i>Művelő</i>	saját vallásával és hitével, egyháza megbízottjaként	vallása és hite nem releváns, tudománya tárgyát maga választja
<i>Cél</i>	egyházi tanítás előkészítése és kifejtése	vallások megismerése és elemzése

tőlük. A teológia éppen a „pártatlan” vallástudomány³⁷ révén tudatosíthatja határait. A protestáns teológiában (Schleiermacher örökén) a különbségtétel sokkal kisebb, mint a dogmákkal és tanítóhivatallal rendelkező katolikus teológiában. A két tudománycsoport közötti határ élessége azon is múlik, hogy milyen rész tudományok között különböztetünk. Nyilván a biblikus tudományok nagyon közel állnak a valástörténeti filológiához, vagy a fundamentálteológia a vallásfilozófia bizonyos irányzataihoz. Ezekkel szemben a dogmatika ortodoxia-központúságától távol áll a valástörténet fenomenológia-központúsága.

Együttműködés az egyházakkal

A vallástudomány tárgyát, módszereit és művelőit tekintve nem szorul rá az egyházakkal való együttműködésre. Az egyházak szintén nem szorulnak rá a valástudományra, hiszen az általuk fenntartott és ellenőrzött tudományok teológiai műhelyek kiszolgálják a tanítóhivatalt és a lelképásztorkodás szükségleteit. Különösen a katolikus egyház esetében³⁸ hosszú, máig élő hagyománya van az abszolút igénynek, amely a kinyilatkoztatást normative Jézushoz és a tanítóhivatal ellenőrzéséhez kapcsolja.³⁹ Ezt az egyházra és a teológiára vonatkozó egyházi illetékességet a mai egyházi köztudat hajlamos kiszélesíteni minden vallási és vallástudományi területre, ami az együttműködésnek akadálya.⁴⁰ Csak bizhatunk abban, hogy a modern teológia és a vallástudomány Magyarországon úgy fejlődik, hogy sem a tudományos munkát, sem a jogos egyházi illetékességeket ne érje sérelem. Ennek a nemzetközi teológiai és tanítóhivatali alapjai is megvannak. A vallásokat tárgyaló teológiai reflexió egyre inkább a sokféle kultúrába ágyazott isteni üzenet értékelésére helyezi a súlyt, és világos különbséget tesz a kinyilatkoztatás egyházi kifejtése és az Isten-vallás-téma általános emberi vonatkozásai között. A világvallások párbeszédében és a keresztyény felekezetek ökumenéjében is a nyitottság és a vallások és felekezetek önmeghatározásának elismerése vezet legalábbis a katolikus egyházat.⁴¹ Ezt a szemléleti fordulatot a hivatalos egyházi dokumentumok közül a II. Vatikáni Zsinat több határozata és nyilatkozata tette egyértelművé.⁴²

A katolikus egyház vonatkozó dokumentumai kiemelik, hogy a teológia legyen jelen az egyetemeken. Ajánlásai között pedig ott szerepel a „vallási tudományok” oktatása, különösen ott, hol az egyetemen belül nincsen teológiai kar.⁴³ Ezek a teológiai és egyházi állásfoglalások megnyugtató alapot adnak arra, hogy az egyházak felelősei aggodalom nélkül figyelhessék, illetve támogathassák, amikor a vallástudományok kutatásokról, illetve együttműködésekről és fejlesztésekről tárgyalnak.

Ellenérvek

Az itt következő felvetések a vallástudományi oktatás és szak előkészítése folyamán folytatott műhelyvitákon hangzottak el. Az első ellenérv a mai hallgatói igényekre és a *felsőoktatás ideológiamentességére* alapít. Kijelenti, hogy a vallásról nem az állami egyetemeken kell tanítani, hiszen ennek „ideológiailag semlegesnek” kell lennie. A „világnézet” (már) nem szerepel a bekerülési feltételek között, amikor a hallgatók jelentkeznek egy főiskolára vagy egyetemre. Már elhagytuk ezt a korszakot. E gondolat mögött az a feltételezés állott, hogy a világ, az élet, a társadalom úgy működik, hogy egy bizonyos igazság irányítja. Nem érvényesíthet a vallástudományi oktatás újra olyan kritériumot, hogy a kurzusokon azok legyenek jelen, akiknek van egyfajta ideológiai töltetük, vagy egyszerűbben fogalmazva maguk is vallásosak. Természetes, hogy hivatalosan semmi köze nincsen az egyetemi vagy főiskolai tanulmányoknak ehhez a kritériumhoz, és a hallgatók nem azért járnak órákra, mert valamilyen meggyőződésük van, hanem azért, mert érdeklődnek a vallás iránt. S ezt a különbséget nagyon fontos fenntartani.

Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy aki mégis hallgat valamilyen tudományágot, főleg abban az esetben, hogyha ez a tudományág a világ,

a valóság értelmezésével foglalkozik, vagy a valóság titkainak a feltáráásával, akkor ez a fajta hallgatás egy kicsit más, mint egy olyan hallgatás, amikor mondjuk analízist, vagy geometriát, vagy leíró nyelvészetet hallgat az ember. Hiszen ezekkel a kérdésekkel való foglalkozás egy fokkal jobban, illetve mindenképpen másként érinti művelőjét, mint egy más tudományág. És amikor hallunk, tudatba veszünk valamit olyan témáról, ami minket egzisztenciálisan érint, akkor másképpen hallgatunk. Akkor a hallgatásunk és figyelmünk is valamilyen mértékben belőlünk követel valamit. Az aktivitásunknak a rétege eggyel mélyebb, mint egy olyan tudománynál, amelyik életfelfogásunkra nézve semleges ismereteket közöl. Így a hallgatók hallgatásába belekerül az a kérdés, hogy ők hogyan is állnak ehhez a valósághoz, van-e valami előzetes döntésük, van-e kiforrott vagy kiforratlan meggyőződésük erről a világról, ennek a világnak az értelméről, azaz életünknek, létünknek a legfontosabb kérdéseiről.

Az is biztos, hogy az ilyen módon *érintve* hallgatók kiforrott vagy kiforratlan világnézete különböző. Sokféle. Lehet buddhista, lehet ateista, lehet keresztény, talán fundamentalista keresztény. Ez a sokféleség egyrészt követeli azt, hogy a vallási témák kifejtése elégséges távolságot tartson a különböző lehetséges felfogásoktól, hogy azok lehetőséget kapjanak arra, hogy önmaguk megtagadása vagy alapvető megkérdőjelezése nélkül szóba állhassanak a kifejtett tézisekkel. Másrészt azonban ha tárgyalás nem megy elég közel a lehetséges sokféle megfontoláshoz, akkor a tanulási folyamatból kihagyja azt a hallatlan nagy speciális lehetőséget és esélyt, hogy a hallgatók nem csak semlegesesen, hanem érintetten hallgatnak.

A második ellenérv abból indul ki, hogy a vallásról történő oktatás az egyházak társadalmilag kiosztott feladata. Vannak Magyarországon hittudományi főiskolák, különböző egyházi kezekben levő oktatási intézmények, miért nem azok foglalkoznak ezzel a témával? A vallásos vagy nem vallásos meggyőződés kialakítására és finomítására az egyházak illetékesek, illetve a magánéleti tájékozódásba tartozik. E felfogás mögött észre kell vennünk egy megelőző álláspontot, amely hamis premissza. Eszerint a vallástudomány térítő tudomány. Ezzel a tézis egybemossa a vallásfilozófiát egyik oldalról a teológiával, amely egy meglévő hitre épülő tudományág, másrészt pedig ugyanabban a gesztusban egybemossa az ateista-marxista valláskritikával, amelyik szintén egy meglévő hitre épülő tudományág, nevezetesen is arra a hitre, hogy Isten nem létezik. A teológia ugyanis a hívő ember Istenről való rendszerezett gondolkodását jelenti, és mint ilyen, a maga eszközeivel intellektuálisan térít. S a marxista valláskritika pedig egyfajta negatív teológia gyanánt a nemhívőség intellektuális igazolását végzi, s mint ilyen, szintén térít.

A vallástudomány azonban sem egyik, sem másik irányban nem térít. Bár önmagát nem úgy definiálja, hogy elhatárolja a teológiától, vagy elhatárolja a marxista valláskritikától, de mégis valahogy e kettő között, a személyes meggyőződéstől függetlenül, mintegy semleges alapállásból figyeli, leírja, elemzi és értelmezi a vallási jelenséget, a vallási gondolkodás belső dinamikáját, s a vallásnak egyénre és társadalomra gyakorolt hatásait. Miközben ezt teszi, figyelembe veszi, hogy a hallgatóknak van valamilyen felfogása erről a dimenzióról. De e tudomány célkitűzése semmiképpen sem lehet igeihirdető.

Végül: ha valaki vallástudományt oktat, az szükségképpen foglya a saját vallási meggyőződésének — vallás: pro vagy kontra. Emiatt aztán az oktatás során azok a hallgatók lesznek vallásukban, meggyőződésükben implicite megerősítve, akik rokonok az előadó vallási meggyőződésével. E többlet-megerősítéssel pedig az oktató akarva akaratlan kisebb vagy „nagyobb” vallásháborút indukálhat a hallgatók között. Előkerülnek azok a kérdések, hogy kinek van igaza és az oktatás módszertana révén beszűremkedhet az egész társadalomban meglévő vallási intolerancia a hallgatók közé.

Ahogy igaz az, hogy az ilyen témák hallgatásában az embernek egy mélyebb rétege érintve van mint egy más szaktudományos ismeret hallgatásakor, ugyanúgy azt is meg kell engedni, hogy az oktatása során is az ember, az oktató érintve van. Nagy hiba lenne azt a követelményt felállítani, hogy érintetlenül oktassanak. Ugyanakkor a bevallott szubjektivitás objektivebb, mint a szubjektivitást elkendőzni, vagy figyelmen kívül hagyni szándékozó „objektivitás”. Sokkal nagyobb esélye van egy témáról nagyjából semleges ismereteket szerezni akkor, ha az ember valamilyen szinten számot ad saját meggyőződéséről. Ez nagyobb lehetőséget biztosít a hallgató számára arra, hogy függetlenedjen ettől a szubjektív aspektustól, mint az, ha valaki azt állítja magáról, hogy saját meggyőződésétől teljesen függetlenül beszél. Mert azt valójában nem lehet. A vallástudomány oktatásának pedig éppen az lenne a célja, hogy módszertanilag és a tartalmak szempontjából is olyan módon tudjon beszélni a vallási jelenségről, hogy egyre inkább lehetővé tegye az árnyalt dialógust. A hallgatókra felszabadítólag hat a megvallás és az ismeret közötti viszony tisztázására, ha magában az oktatásban azt is begyakorolhatják, hogyan lehet úgy beszélni különböző vallási témákról, hogy lehetőség legyen a saját meggyőződést a másik meggyőződésének maximális tiszteletben tartásával előtárni, lehetővé téve a másoknak, hogy saját meggyőződését árnyaltabban kifejezhesse.

A vallástudományok tekintetében és a magyarországi felsőoktatás Európához viszonyítva komoly késésben van. Ugyanakkor a különböző egyetemi karok utóbbi években kiadott órarendjének áttekintése alapján nyugodtan állítható, hogy számos magyar bölcsészkaron a legkülönbözőbb tanszékek keretében bűvópatakként ott csörgedez egyfajta látnos vallástudomány szak, vagy annak legalábbis alapjai. Targyát és eredményeit tekintve e tudományág oda kívánczik a magyar tudományos élet legfontosabb helyeibe, az Akadémiába, az egyetemekbe. A vallásról való tudományos igényű gondolkodás ezzel válhat az értelmiségi reflexió természetes részévé. Egyszerre szolgálhatja a vallások képviselőinek és a vallások tanulmányozóinak valóságfeltárási igyekezetét. Találó kifejezésekkel köti lelkünkre R.J. Zwi Werblowsky ezt a kettős kihívást: „Mindannyiunknak megvannak alapvető meggyőződéseink, eszméink, értékévképzeteink, előítéleteink -- kinek melyik elnevezés van inyére. A vallások tanulmányozása arra készlet bennünket, hogy ezeket másképpen lássuk. Ez a stúdium az objektivitásban azonosulást és az azonosulásban objektivitást követel mindannyiunktól.”⁴⁴

IRODALOM:

- Czakó Ambró, A vallás lélektana, Pécs 1915;
 Eltade, Mircea, A vallási eszmék története 3 kötet, Budapest, 1995;
 Gladigow, Burkhard, Hans G. Kippenberg, Neue Ansätze in der Religionswissenschaft, München 1983;
 Goldziher Ignác, Az összehasonlító vallástudomány jelen állásáról, in Budapesti Szle 26 (1881), 203—225;
 Greschat, Hans-Jürgen, Was ist Religionswissenschaft, Stuttgart, 1988;
 Hardy Gilbert, Vallásbölcséleti bevezetés, Róma 1977;
 Hjælde, Sigurd, Die Religionswissenschaft und das Christentum, Leiden, 1994;
 Kehrer, Günter, Religionswissenschaft, NHTThG 4. köt. 422—430;
 Kovács Ödön, A vallásbölcsélet kézikönyve, Bp. 1876;
 Kúhár Flóris, A vallásbölcsélet fő kérdései, Budapest, 1930;
 Lanczkowski, Günter, Selbstverständnis und Wesen der Religionswissenschaft, Darmstadt, 1974
 Michaels, Axel (szerk.), Klassiker der Religionswissenschaft. Von Friedrich Schleiermacher bis Mircea Eliade, München, 1997;
 Neues Handbuch Theologischer Grundbegriffe [NHTThG], Peter Eicher (szerk.), München, 1991;
 Otto, Rudolf, Das Heilige, München, 1991, [magyarul: A szent, Budapest, 1997];
 Pannenberg, Wolfhart, Mi az ember, Budapest, 1993;
 Pannenberg, Wolfhart, Sind wir von Natur aus religiös? Düsseldorf, 1986;

- Pollack, Detlef. Was ist Religion? Probleme der Definition. Zeitschrift für Religionswissenschaft 3 (1995), 163–190.
- Schreiter, Robert J.. Abschied vom Gott der Europäer. Zur Entwicklung regionaler Theologien. Salzburg, 1992.
- Smart, Ninian. The Scientific Study of Religion in Its Plurality. in: Whaling, Frank. Theory and Method in Religious Studies. Contemporary Approaches to the Study of Religion. Berlin/New York 1995. 177–190.
- Stolz, Fritz. Grundzüge der Religionswissenschaft. [UTB 1980] Göttingen 1997;
- Waardenburg, Jaques. Religionen und Religion. Systematische Einführung in die Religionswissenschaft. Berlin 1986;
- Waldenfels, Hans. Phänomen Christentum. Eine Weltreligion in der Welt der Religionen. Freiburg 1994;
- Werbick, Jürgen (szerk.). Offenbarungsanspruch und fundamentalistische Versuchung. Freiburg 1991 (QD 129).
- Whaling, Frank. Theory and Method in Religious Studies. Contemporary Approaches to the Study of Religion. Berlin/New York 1995;

JEGYZETEK:

- 1 E tanulmányban „Religionswissenschaft” értelemben használjuk a „vallástudomány” megjelölést, amely történetileg elsősorban a vallástörténetet, vallási néprajzot és a vallási szövegek filológiai elemzését jelenti. Módszertanában pedig kifejezetten az ún. „tudományos objektivitás” talaján áll. Ezt a megközelítést integrálja, s egyben ágítja az ún. „scientific study of religion”, amely a szociológiai irányultságon túl többek között a modern hermeneutika eredményeit figyelembe véve az egyéni és társadalmi érintettség vonatkozását állítja reflexiójának középpontjába.
- 2 Religionswissenschaft. Prolegomena zu ihrer Grundlegung. Leipzig 1924. Idézi Greschat 35.
- 3 Wach, Joachim: Was ist Religion? Probleme der Definition. Zeitschrift für Religionswissenschaft 3 (1995), 163–190.
- 4 Pollack 182–183.
- 5 Scheleiermacher, Friedrich: Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern — az eredeti művet név nélkül jelentette meg a szerző 1799-ben. A kritikai kiadást G.Ch. Pünyer rendezte sajtó alá Braunschweigban 1879-ben.
- 6 In: Klassiker der Religionswissenschaft. Von Friedrich Schleiermacher bis Mircea Eliade, A. Michaels (szerk.) München 1997. 24–27.
- 7 Vö. Ottó. A szent. Scheiermacherre nézve különösen a XX. fejezetben írottakat.
- 8 Goldziher 203.
- 9 Vö. Greschat 37–38.
- 10 Szélesebb közönségnek Westminsterben tartott egy sorozatot, melyet az „An Introduction to the Science of Religion” c. műve tartalmaz.
- 11 Durkheim, Emile: Les formes élémentaires de la vie religieuse. Paris 192.
- 12 Vö. NHThG 4. köt. 423.
- 13 Ut. Genfben a teológiai karon már 1873-ban létesítettek egy általános vallástudományi tanszéket.
- 14 Hjelde 129–144.
- 15 Edsman 342.
- 16 E hangsúly oka a korszak modernizmusára adott egyházi válaszbán található.
- 17 Latin szakkifejezésekkel élve: demonstratio religiosa, christiana et catholica. A reformációval szembeni apológiát a XVIII. században a budapesti hittudományi karon „vitályos hittan”-nak nevezték.
- 18 Az Akadémia gondozásában két kötetben jelentek meg Müller tanulmányai: Újabb felolvasások a nyelvtudományról 1876 és Felolvasások a nyelvtudományról 1879.
- 19 Az összehasonlító vallástudomány jelen állásáról. Bud. Szle 26. köt. 1881. 203–225.
- 20 Az összehasonlító vallástudomány jelen állásáról. Magyar Sion 1887.345ff., 48 ff., 587ff., Uö. több ilyenirányú tanulmányt közölt az 1890-ben indult Magyar Theologia c. folyóiratban.
- 21 Párhuzamosak a kereszténység és más vallások között. Budapest 1910.
- 22 Ilyen tárgyú tanulmányai főképpen a Religio folyóiratban jelentek meg. A legkorábbi egyházi statisztikai adatokat Horváth Mihály (1728–1816) Statistica regni Hungariae. 2 kötet 1794–95 és 1802 könyvében találtam. Az első kötet IV. fejezetében az egyház szervezeti felépítésének változásait taglalja szent Istvántól kezdve. V. fejezetében a többi vallásról ír, majd a VI-ban a szerzetesrendekről és egyéb vallási intézményekről. A vallási statisztikai adatok a második kötet 65ff oldalakon, míg a papság létszáma egyházmegyénként 701–86 oldalakon található.
- 23 A vallás lélektana. Budapest 1911.

- 24 A budapesti Magyar Királyi Tudományegyetemen a 19. század legelején a bölcsészeti kar rendes tantárgyai közé sorolják a vallástudományt, amelyet a hittani kar vitályos hittan (apologetika) tanára tartott.
- 25 In: Párhuzamok 23—24.
- 26 Uo. 7—12.
- 27 A későbbi képviselők a szűkre szabott ideológiai keretek között is alkottak értékes, ma újraelemzésre méltó műveket.
- 28 Jelenleg öt tudományos közösség foglalkozik Magyarországon vallástudományokkal. Az MTA Filozófiai Intézetének Vallásfilozófiai Csoportja (öt fő), a Magyar Szociológiai Társaság Vallásszociológiai Szekciója, az Országos Lelkipásztori Intézet Vallásszociológiai Központja (két fő), a Magyar Egyházzsociológiai Intézet (egy fő) és a Magyar Vallástudományi Társaság, amely elsősorban néprajzi irányultságú.
- 29 Itt csak a szegedi kísérletet írjuk le illetékességi — okokból. Am más felsőoktatási intézményekben is vannak hasonló kísérletek, illetve tapasztalatok.
- 30 A Szakkollégiumot 1994 óta támogatják: Soros Alapítvány, MKM, Csongrád Megyei Önkormányzat Ifjúsági és Sportbizottsága, Egyházforum Alapítvány.
- 31 1998 szeptemberében indult a hetedik félév.
- 32 A vallásfilozófia előkészítését még megboldogult *Nyiri Tamás* professzorral kezdtük el, majd halála miatt fordultunk *Figl* professzorhoz a bécsi egyetemen. A vallásszociológiát *Tomka Miklóssal* gondoltuk át, a valláslelektant *Bodrog Miklóssal*, később *Tomcsányi Teodórával*.
- 33 Az eredményeket részletesen *Kriszán Péter* foglalta össze az 1998. tavaszi helyi tdk felolvasásra. Hallgatók vallástudományi igénye Szeged 1998.
- 34 A teológia egész történetében végigvonuló antropológiai állítás. Izgalmasan vitatja *Pannenberg*, *Natur*.
- 35 Vö. in Budapesti Szle. 13 (1877), 422.
- 36 Szinte minden, a vallástudomány történetével foglalkozó szerző szükségesnek tart bizonyos mértékű egybevetést. Vö.: *Hardy* 63; *Hjelde* 80k és 329 kk; *Schmitz* 10kk; *Greschat* 129kk.; stb. természetéből adóan nyilván minden ilyen táblázat több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol. Itt nincs mód kitérni arra a bonyolult folyamatra, amely a két tudománycsoport mai szerzőinek műveiben akár csak a tudomány tárgyát illetően zajlik.
- 37 A pártatlanság számos mai vallástudománnyal foglalkozó tudós szerint ugyanakkor nem jelentheti az érzéketlen kivülállást olyan feltárt vallási jelenségekkel szemben, melyek nyilvánvalóan az alapvető emberi méltóságot sértik. Így foglalt állást egy német vallástudományi konferencián *Ursula Spuler-Steigmann*, a marburgi egyetem török- és iszlámtudományi tanszékének vezetője. Vö.: *Publik Forum* 1996. február 23. 38. o.
- 38 Meg kell jegyezni, hogy ebben a vonatkozásban a kisegyházak erőszakosabbak, de erre most nem térhetek ki bővebben.
- 39 Jellegzetes a mai felfogásra is a jezsuita *Bangha Béla* szócikke az általa szerkesztett, 1930-ban megjelent *Katolikus Lexikonban*. „A vallási közönbösség azonban a gondolkodás törvényébe ütközik (egymásnak ellentmondó vallások nem lehetnek sem egyként igazak, sem Isten szemében egyként kedvesek) és súlyos véték az Isten ellen, aki Jézusban nagyon határozottan tan- és törvény-rendszert jelentett ki, hivatól tökéletes lelki egységet követelt s az ő kinyilatkoztatásait őrző és tekintélyszerűen tanító Egyházzsal szemben feltétlen hitet és engedelmességet parancsolt.” (IV. kötet 437. o. — kiemelés tőlem)
- 40 Valamelyest érthető az egyházi vezetők aggodalma, hiszen az elmúlt évtizedekben csak nagyon ritkán tapasztalhatták az elfogulatlan nem egyházi vallástudományt.
- 41 E téma szakirodalmi és dokumentációja könyvtárakat tölt meg. Magyarországon elég legyen csak a világhírű magyar bencés teológus *Békés Gellért* műveire utalni; a magyarul is hozzáférhető *Hans Küng*, *Világvallások etikája* c. művére, továbbá *Karl Rahner* teológiai jelentős tanulmányára a Kereszténység és a nem-keresztény vallások viszonyáról in: *Isten rejtelem*, Budapest, 1995. Számomra fontos szemléletnyitó művek voltak még *Waldenfels*, *Schreier*, *Werbick* írásai.
- 42 Határozat a vallásszabadságról; Határozat az ökümenizmusról; Nyilatkozat az egyház és a nem-keresztény vallások viszonyáról in: *Cserháti József*, *Fábián Árpád* (szerk.), II. Vatikáni Zsinat tanítása, Budapest, 1975.
- 43 Katolikus képzési kongregációról, Laikusok pápai tanácsa, Pápai tanács a kultúráért, *Az egyház jelenléte az egyetemen és az egyetemi kultúrában* c. nyilatkozat 1994. május 22. 3/4. pont
- 44 *Werblowsky*, R. J. zvi: On the Role of comparative Religion in Promoting Mutual Understanding, in: *The Hibbert Journal* 58 (1959), 35.